

„Wychowanie w Rodzinie” t. XVII (1/2018)

nadesłany: 07.06.2017 r. – przyjęty: 12.02.2018 r.

Joanna SOSNOWSKA*

Formy pomocy rodzinom żołnierzy podczas I wojny światowej – Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów

Forms of aid provided to families of soldiers during the World War I – Łódź Citizen Social Agency for Families of Reservists

Streszczenie

Cel: Bezpośrednio po wybuchu I wojny światowej na terenach objętych konfliktem starano się nieść pomoc mieszkańcom miast, wsi i osad – nie uwikłanym wprawdzie bezpośrednio w konflikt, ale codziennie doświadczającym trudów wojennej egzystencji. Wśród osób najbardziej narażonych na konsekwencje działań wojennych były dzieci i ich rodziny, także te, w których ojcowie, jako żołnierze rezerwy, udali się na front.

Jednostką, która w Łodzi opiekowała się takimi rodzinami było Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów. Powołano je już w początkach wojny, w sierpniu 1914 roku, na mocy przepisów wydanych dwa lata wcześniej przez rosyjskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Zadaniem Kuratorium była weryfikacja stanu materialnego danej rodziny i udzielanie koniecznego wsparcia.

Celem artykułu jest ukazanie sposobu działania Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami Rezerwistów w czasie I wojny światowej, głównie form pomocy i opieki nad rodzinami żołnierzy, w tym opieki nad dziećmi.

Metody: Badania historyczno-pedagogiczne prowadzono metodą analizy źródeł, polegającą na ustaleniu faktów i odkrywaniu ich ogólnego sensu w kontekście stawianych pytań badawczych.

* e-mail: sosnowskaasia@wp.pl

Wydział Nauk o Wychowaniu, Katedra Pedagogiki Wiekii Dziecięcego, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 46/48, 91-408 Łódź, Polska. ORCID: 0000-0003-2622-0645.

Wyniki: Działalność pomocowa sprawowana przez Kuratorium na terenie miasta miała dwojaką formę. Były to w głównej mierze zasiłki pieniężne udzielane osobom dorosłym (matkom i najbliższym krewnym) oraz dzieciom, za które kupowano przede wszystkim żywność, lekarstwa i opał. Inną formą pomocy, z której korzystały dzieci rezerwistów – sieroty i półsieroty, było zagwarantowanie im miejsca pobytu w łódzkich przytułkach, schroniskach, domach sierot bądź u krewnych.

Wnioski: Jak wynika z dokumentacji źródłowej, w kwietniu i maju 1916 roku na urzędowych listach osób uprawnionych do podjęcia pieniędzy, będących w dyspozycji Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami Rezerwistów, widniało ponad 16 tysięcy rodzin rezerwistów wcielonych do armii rosyjskiej. Zaproponowane formy pomocy (dotacje finansowe, opieka w instytucjach) okazały się skuteczne. W czasie I wojny rodziny rezerwistów w Łodzi mogły liczyć na systematyczne wsparcie.

Słowa kluczowe: I wojna światowa (1914–1918), rodziny żołnierzy rezerwy, opieka socjalna nad łódzkimi rodzinami, formy pomocy rodzinom żołnierzy.

Abstract

Aim: Just after the start of World War I, people tried to provide aid to residents of villages, towns and settlements in the area affected by the conflict, who were not involved in the war directly but experienced the difficulties of the war-time existence on a daily basis. People who were most exposed to the consequences of the fighting included children and their families, also those families whose fathers went to fight on the front as reservists.

The institution which took care of such families in Łódź was called Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów. It was established as early as at the beginning of the war, in August 1914, under the regulations adopted two years earlier by the Russian Ministry of Internal Affairs. The task of Kuratorium was to verify the material situation of families and to provide the necessary support.

The main aim of this paper is to present the activity of Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów during World War I. It mainly refers to different types of aid and care provided to soldiers' families, including child care.

Methods: The historical-pedagogical research was conducted by using the source analysis method, which consists of finding facts and their general sense in the context of research questions.

Results: Kuratorium provided aid in the city in two forms. Mainly, it included monetary benefits granted to adults (mothers and closer relations) and children, which bought, most of all, food, medicines, and fuel. The other form of aid consisted in providing reservists' children, orphans and half-orphans with places in orphanages or shelters in Łódź or with the children's relatives.

Conclusions: As the source documentation indicates, in April and May 1916, the official registers of people authorised to receive the money distributed by Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów listed over 16 thousand families of reservists conscripted into the Russian army. The types of aid provided (financial subsidy, institutional care) proved to be effective. During World War I Families of Reservists in Łódź could count on systematic support.

Keywords: World War I (1914–1918), families of reservists, welfare services for Łódź families, forms of aid provided to families of soldiers.

„Pierwsza wojna światowa zastukała do wrót miasta barwnego, wielokulturowego, industrialnego i wyjątkowego na mapie ówczesnej Europy” – czytamy o Łodzi lat 1914–1918 na kartach publikacji „Bezbronne miasto”¹. I dalej:

„Żyli tu Polacy, Niemcy, Rosjanie i Żydzi, wszyscy z własną, odrębną narodowością, tradycjami i kulturą, ale też wszyscy połączeni Łodzią, która dawała szansę, choć często z biegiem lat pozbawiała nadziei. Kiedy nastał czas wojny miasto zostało porzucone przez dotychczasowe władze rosyjskie [VIII 1914]. Wtedy to przedstawiciele łódzkiego patrycjatu stworzyli Komitet Obywatelski [Główny Komitet Obywatelski miasta Łodzi]², który zorganizował życie w mieście, zajął się administracją, sądownictwem, bezpieczeństwem mieszkańców oraz zaopatrzeniem w żywność”³.

Wojska niemieckie wkroczyły do Łodzi po wygranej przez Niemców bitwie, rozgrywającej się – w ramach tzw. Operacji Łódzkiej – na przedpolach miasta, na przełomie listopada i grudnia 1914 roku (z militarnego punktu widzenia była to największa bitwa manewrowa frontu wschodniego, podczas której armia niemiecka starła się z rosyjską; w bitwie zginęło ponad 200 tysięcy żołnierzy)⁴. Od pierwszych dni grudnia 1914 roku do listopada 1918 roku trwał w Łodzi niemal czteroletni okres niemieckiej okupacji. Warto nadmienić, że okres ten, pod względem ekonomicznym, demograficzno-społecznym i zdrowotnym mieszkańców, oceniany jest przez historyków za najbardziej katastrofalny w dziejach miasta⁵.

¹ *Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918*, Wydawnictwo Kusiński, Łódź 2014, s. 6.

² Komitety obywatelskie tworzono bezpośrednio po wybuchu I wojny na obszarze Królestwa Polskiego. Były instytucjami ratownictwa społecznego, których głównym celem stała się pomoc ludności cywilnej z terenów okupowanych, ale pełniły również funkcje administracyjne o charakterze samorządowym, stanowiąc reprezentację lokalnej społeczności. J.Z. Pająk, *Powstanie i rozwój samorządu miejskiego w Królestwie Polskim podczas I wojny światowej*, [w:] W. Saletra (red.), *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, Wyższa Szkoła Handlowa im. B. Markowskiego, Kielce 2003, s. 104. Zob. też: M. Przeniosło, M. Przeniosło (red.), *Działalność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 2008.

³ *Bezbronne miasto...*, dz. cyt.

⁴ W tym 110 tys. Rosjan i 90 tys. Niemców i Austriaków. We wszystkich trzech armiach służyli Polacy. Więcej zob.: A. Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wieka Wojna 1914–1918*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014, s. 141–143; P. Marciniak, *Pierwszy blitzkrieg na wschodzie*, [w:] P. Werner (red.), *Wielka Wojna o Ziemię Obiecaną. Operacja Łódzka 1914*, PAN, Łódź 2006, s. 8–16; M. Jagiełło, *Operacja łódzka – wielka bitwa manewrowa I wojny światowej*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Operacja łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2011, s. 13–14; K.R. Kowalczyński, *Łódź 1914. Kronika oblężonego miasta*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2010, s. 67–68.

⁵ W latach 1914–1918 Łódź straciła prawie 260 tys. mieszkańców (z 600 tys. w 1915 r. do 342 tys. w 1918 r.); wyludnienie osiągnęło stan krytyczny w ostatnim roku wojny. Więcej zob.: J.K. Jan-

Po upływie kilku miesięcy od objęcia zarządu nad Łodzią przez władze niemieckie, Główny Komitet Obywatelski m. Łodzi (GKO), tymczasowo administrujący miastem, został zlikwidowany (VI 1915), jego zadania przejął nominowany Magistrat i Rada Miejska.

Wydarzenia militarne, pomimo iż rozgrywały się na wojennych frontach, bezpośrednio dotykały mieszkańców miast, wsi i osad. Mogłoby się wydawać, że skoro ludność cywilna nie brała bezpośredniego udziału w bitwach czy potyczkach, to pozostawała poza „wielką wojną”. Jednak to właśnie zwykła ludność codziennie doświadczała konsekwencji decyzji politycznych, podejmowanych przez strony zaangażowane w zbrojny konflikt, a narażona na ubóstwo, głód czy śmierć wymagała opieki ze strony innych. Tak było również w Łodzi, gdzie o mieszkańców potrzebujących natychmiastowej pomocy i wsparcia – wśród nich głównie dzieci, młodzież, osoby starsze, chore, bezrobotni – zatoszczyło się wiele środowisk: instytucji i osób prywatnych. Badania prowadzone nad zagadnieniem związanym z opieką nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej⁶ wskazują, że działania opiekuńcze wobec mieszkańców zagrożonych skutkami wojny (m.in. bezrobociem, głodem, chorobami, śmiercią) prowadziło kilka podmiotów: 1) jednostki samopomocy społecznej – wspomniany GKO m. Łodzi, Komitet Obywatelski Niesienia Pomocy Biednym (KONPB), Łódzka Miejskowa Rada Opiekuńcza (ŁMRO); 2) władze okupacyjne – interweniowały za pośrednictwem agend magistrackich, głównie był to Wydział Niesienia Pomocy Biednym, Wydział Zdrowotności Publicznej, Wydział Szkolnictwa; 3) łódzkie organizacje dobroczynne i społeczne; 4) środowiska religijne – liczne kościoły, związki i społeczności wyznaniowe; 5) osoby prywatne wszystkich wyznań i narodowości ówczesnej Łodzi⁷.

Szczególną grupą mieszkańców zagrożonych ubóstwem i oczekujących na pomoc ze strony instytucji państwowych były rodziny żołnierzy rezerwy powołanych do czynnej służby wojskowej⁸. W Łodzi, która do czasu objęcia przez

czak, *Ludność*, [w:] B. Baranowski, J. Fijałek (red.), *Łódź. Dzieje miasta. Tom I. Do 1918 r.*, Wydawnictwo PWN, Warszawa – Łódź 1980, s. 200–201; W. Puś, K. Badziak, *Gospodarka Łodzi w okresie kapitalistycznym (do 1918 r.)*, [w:] B. Baranowski, J. Fijałek (red.), *Łódź. Dzieje miasta...*, dz. cyt., s. 297; J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-historyczne*, Z. G. W. N., Łódź 1990, s. 257–258.

⁶ Autorka niniejszego artykułu złożyła do druku monografię nt. *Opieka nad dziećmi w Łodzi w latach I wojny światowej*.

⁷ Do I wojny światowej na terenie Łodzi mieszkali przedstawiciele kilku wyznań. Były to wyznania chrześcijańskie: katolickie (rzymscy katolicy, mariawici), protestanckie (luteranie, kalwini, baptyści, bracia morawscy, bracia czescy, adwentyści), prawosławni oraz wyznania niechrześcijańskie (żydzi i muzułmanie). K. Badziak, K. Chylak, M. Łapa, *Łódź wielowyznaniowa. Dzieje wspólnot religijnych do 1914 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014, s. 41. Por. też: M. Kulesza, M. Łapa, J. Walicki (red.), *Rola wspólnot wyznaniowych w historii miasta Łodzi*, Centrum Badań Żydowskich UŁ, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Zakład Historii Gospodarczej UŁ, Łódź 2010.

⁸ Żołnierze rezerwy mogli być powołani do czynnej służby wojskowej w przypadku ogłoszenia mobilizacji lub wojny.

władze niemieckie zarządu nad miastem znajdowała się pod panowaniem Cesarstwa Rosyjskiego – w obliczu ustępującej armii rosyjskiej i chaosu administracyjnego – nie było w zasadzie organu, który regulowałby kwestię pomocy takim rodzinom (obowiązywały tylko przepisy). GKO, powołany w początkach sierpnia 1914 roku jako przedstawiciel społeczności miasta, zarządzający tymczasowo jego finansami, stał na stanowisku, że obowiązek opieki nad rodzinami żołnierzy zrekrutowanych wtedy do armii rosyjskiej, należy do zadań instytucji państwowych i to organy państwa powinny przekazać komitetom społecznym specjalne środki pieniężne na ten cel. Jednak, aby nie zostawić bez wsparcia dużej liczby rodzin, w których to głównie ojcowie, jako głowy rodziny, udali się na front, 11 sierpnia 1914 r. utworzono w Łodzi naprędce odrębny Komitet Opieki nad Rodzinami Rezerwistów. Po upływie tygodnia, 18 sierpnia, organ ten otrzymał nazwę „Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów” (dalej: ŁKO lub Kuratorium)⁹. Prowadził swoją działalność w oparciu o przepisy prawa z 25 czerwca 1912 r., dotyczące opieki nad rodzinami rezerwistów wojennych wydane przez ówczesne władze gubernialne, oraz instrukcję Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 23 lipca 1913 r.¹⁰

W świetle obwieszczenia ŁKO wydanego w sierpniu 1914 roku w językach: rosyjskim, polskim i niemieckim, głównym zadaniem organu miało być „rozciąganie opieki nad rodzinami osób, powołanych pod broń w czasie ostatniej mobilizacji” (VII/VIII 1914)¹¹. Co istotne, pomoc dotyczyła nie tylko rodzin zamieszkałych w Łodzi, ale również na ówczesnych jej przedmieściach, jak: Bałuty, Żubardź, Radogoszcz, Chojny i Widzew (obszary te włączono po upływie roku w granice miasta). „Pamiętajcie o biednych! Spieszcie im z pomocą! Niech każdy pamięta o swoim najbliższym biednym sąsiedzie! Niech ulży jego niedoli!” – możemy przeczytać na specjalnie wydanym w tamtym czasie plakacie ogłoszeniowym, wzywającym do aktywności obywatelskiej na rzecz innych¹². W pierwszym dniu działania Kuratorium (wtedy jako Komitet Opieki), kiedy zaczęto prowadzić ewidencję osób będących krewnymi żołnierzy biorących

⁹ Inne nazwy w dokumentacji archiwalnej to: „Kuratorium udzielające zapomogi rodzinom rezerwistów rosyjskich”, „Kuratorium Rezerwistów Rosyjskich”, a nawet „Kuratorium Obywatelskie nad rezerwistkami” czy „Kuratorium Rezerwistek” (należy pamiętać, że głównymi beneficjentkami instytucji były żony żołnierzy). Określenie „rezerwistów rosyjskich” funkcjonowało do oficjalnego objęcia zarządu miastem przez niemieckie władze okupacyjne, gdy Kuratorium kierowało swoje działania wyłącznie do rodzin, których członkowie znaleźli się w szeregach armii rosyjskiej. Od listopada 1915 roku również rodziny jeńców wojennych i cywilnych, znajdujących się w obozach, miały prawo do korzystania z zasiłków Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami Rezerwistów. W rzeczywistości jednak, rezerwiści „łódzcy” w zdecydowanie większej liczbie zasilili szeregi armii rosyjskiej.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ), Akta miasta Łodzi (dalej: AmŁ), Wydział Opieki Społecznej (dalej: WOS), sygnatura (dalej: sygn.) 17908: Kuratorium Obywatelskie. Opieka nad rodzinami i rezerwistami 1914–1918, k. 40–41.

¹¹ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17906: Obwieszczenia 1914, k. 11.

¹² Tamże.

czynny udział w wojnie, na listę wpisano 800 rodzin wojskowych. Pod koniec następnego dnia liczba zarejestrowanych żon i dzieci zmobilizowanych osiągnęła już 4 000¹³. Komitet Opieki wydawał im jedynie chleb, starając się o uzyskanie środków finansowych z kasy guberni rosyjskiej. Pomoc w postaci specjalnego funduszu miała nadejść po kilku dniach, ale z uwagi na kwestie urzędowe pieniądze otrzymano dopiero w początkach września 1914 roku. Dotacją w wysokości 187 725 rubli, przekazaną przez Cesarstwo Rosyjskie, zarządzało już Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów¹⁴. W dniu 22 września tego roku ŁKO zarejestrowało 13 705 osób uprawnionych do otrzymania zasiłku pieniężnego¹⁵. W składzie Kuratorium znaleźli się „miejscowi obywatele”, którzy w sierpniu 1914 roku w „godności kuratorów” zostali zatwierdzeni przez gubernatora piotrkowskiego. Byli to: przewodniczący ks. Antoni Gniazdowski oraz członkowie, m.in. ks. Henryk Przeździecki, pastor ewangelicki ks. Teodor Patzer, Walenty Kamiński, dr Mieczysław Pinkus, dr Konic, Marian Łuba oraz przedstawiciel środowiska robotniczego – Walenty Domański¹⁶. Po objęciu władzy w mieście przez administrację niemiecką, na przełomie lat 1915/1916 Kuratorium stanowiło 12 urzędników „honorowych” i 36 pobierających wynagrodzenie. W dokumentacji nie odnaleziono informacji odnośnie do tamtego składu ŁKO. Wiadomo, że do powołanej we wrześniu 1917 roku komisji rewizyjnej wybrano: Ludwika Meylerta, Eugeniusza Beckera, Romana Oberfelda, Edmunda Brinckenhofa i Wacława Dybczyńskiego¹⁷. Opracowaniem regulaminu mieli zająć się: adwokat Jarosław Pełka – radca prawny Magistratu, pastor T. Patzer, W. Kamiński i M. Pinkus. Kierownikiem biura ŁKO, mieszczącego się w gmachu magistrackim przy ul. Nowy Rynek 14/15 (obecnie Plac Wolności), został Władysław Mirecki¹⁸.

Jedną z form pomocy udzielanej przez Kuratorium były „skarbowe zasiłki pieniężne”, które członkowie rodzin mieli otrzymywać w sposób regularny przez cały okres nieobecności żywiciela rodziny. Konkretnie, wsparcie finansowe dotyczyło: 1) powołanych do służby wojskowej podczas mobilizacji (od czasu powołania); 2) zatrzymanych w szeregach armii z powodu mobilizacji („po upływie terminu od dnia kiedy ta służba się im kończy”); 3) przyjętych

¹³ K.R. Kowalczyński, *Łódź 1914. Kronika...*, dz. cyt., s. 44–45.

¹⁴ APL, AmL, WOS, sygn. 17908: Kuratorium Obywatelskie..., k. 40–41.

¹⁵ K.R. Kowalczyński, *Łódź 1914. Kronika...*, dz. cyt., s. 45, 83. Uprawnionych do odbioru świadczeń podzielono na grupy, którym – celem uniknięcia ścisłu i przepychania – wyznaczono odrębne terminy wpłat. Np. w czwartek 10 września 1914 r. miały zgłosić się osoby o nazwiskach zaczynających się na litery: A, D, H, Ch; w piątek: W, Z, Ż; w sobotę: B, E, J, Ja, Je, Ju.

¹⁶ APL, AmL, WOS, sygn. 17907: Korespondencja władz z Kuratorium Obywatelskim 1914–1916, [brak nr karty] Wykaz członków Kuratorium Rezerwistów Rosyjskich (3 VIII 1914).

¹⁷ Tamże, k. 7 Protokół posiedzenia ŁKO z dn. 4 IX 1917. Wybrani do komisji rewizyjnej, na posiedzeniu w sierpniu 1917 r.: Maks Kernbaum, Izydor Zand, Emil Patz i Oskar Ziegler, z braku czasu nie przyjęli zaproponowanych mandatów.

¹⁸ Tamże, k. 9 Protokół posiedzenia ŁKO z dn. 6 VII 1917. Biuro Kuratorium najpierw mieściło się w siedzibie Magistratu przy Nowym Rynku, a następnie przy ul. Konstantynowskiej 29.

w szeregach armii podczas mobilizacji w charakterze ochotników lub dobrowolnie wstępujących do wojska (od dnia przyjęcia do armii); 4) powołanych do pospolitego ruszenia (od dnia powołania)¹⁹. Prawo otrzymania zasiłku obejmowało dość szerokie spektrum i przysługiwało następującym członkom rodzin: 1) żonie i dzieciom obojga płci do ukończenia przez nie 17 lat (z wyjątkiem zamężnych córek); 2) synom i niezamężnym córkom bez względu na wiek niezdolnym do pracy (niezdolne do pracy córki zamężne nie miały prawa do zasiłku); 3) ojcu, matce, dziadkowi, babce, braciom i siostram, o ile powołany do służby wojskowej utrzymywał ich swoją pracą.

Zapomogi pieniężne wydawano we wszystkich 18 dzielnicach zapomogowych, wyznaczonych wtedy przez GKO m. Łodzi, po wcześniejszej weryfikacji, przez członków Kuratorium, stanu rodzinnego każdej rodziny. Wysokość zasiłku odpowiadała wartości zakupu produktów spożywczych (68 funtów mąki, 10 funtów kaszy, 4 funtów soli i 1 funta oleju), których cenę określono wtedy na 12 rubli i 32 kopiejki²⁰. Dzieciom miała przypadać połowa tej kwoty. Po odbiór zasiłku, w przypadku sierot, mieli zgłaszać się ich opiekunowie²¹. Ustalona w takiej wysokości i dla tak szerokiego kręgu osób pomoc pieniężna musiała skutkować sporymi kwotami niezbędnymi na zaspokojenie potrzeb wielu rodzin. W początkach I wojny fundusze na ten cel, jak nadmieniono, wypłacono rodzinom z kasy miejskiej, z budżetu przekazanego przez Cesarstwo Rosyjskie. Po ewakuacji z Łodzi władz carskich w pomoc rodzinom rezerwistów włączył się GKO, wypłacając ratalnie, tytułem pożyczki obiecanej przez państwo rosyjskie, kolejną kwotę rzędu 1 215 500 rubli²². Obowiązek dalszego wypłacania zasiłków, po rozwiązaniu GKO, przejęły niemieckie władze okupacyjne, z zastrzeżeniem, iż sumy wypłacone z kasy miejskiej „za skarb rosyjski, będą w swoim czasie zwrócone przez tenże skarb”²³. W okresie od września 1915 do końca lutego 1916 roku łódzki Magistrat wypłacił sumę 1 150 000 rubli. Według obliczeń zarządu Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego, jak już pisano – od lipca 1915 roku, działającego pod patronatem niemieckich władz okupacyjnych i zależnego od Magistratu finansowo – w okresie: lipiec 1914 – styczeń 1916 przeznaczono na wypłatę określonych z mocy prawa zapomóg środki w wysokości 5 715 421,17 rubli²⁴. Obliczono, więc, że państwo rosyjskie winne jest kasie m. Łodzi kwotę 5 527 696,17 rubli.

Ze względu na szczupłość posiadanych funduszy i coraz większą liczbę osób zgłaszających się po pomoc i uprawnionych do jej otrzymywania, ŁKO,

¹⁹ Tamże.

²⁰ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17908: Kuratorium Obywatelskie..., k. 16.

²¹ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17906: Obwieszenia...

²² APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17908: Kuratorium Obywatelskie..., k. 40–41.

²³ Tamże.

²⁴ W 1914 roku wypłacono: VII i VII – 224 804 rb; IX – 152 266 rb; X – 141 607 rb; XI – 230 032 rb; XII – 325 449 rb. W 1915 roku przekazano: I – 351 583 rb; II – 305 185 rb; III – 322 829 rb; IV – 328 974 rb; V – 344 851 rb; VI – 344 851 rb; VII i VIII – po 357 465 rb; X – 391 375 rb; XI – 380 395 rb; XII – 380 790 rb. W I 1916 r. – 387 361 rb. Tamże.

począwszy od listopada 1915 roku nie wypłacało rodzinom rezerwistów zapomóg określonych prawem. W takiej sytuacji władze okupacyjne, wydając stosowne przepisy regulujące dalszą działalność Kuratorium, zdecydowały o wypłacie tzw. zaliczki nie przekraczającej połowy ustalonej wcześniej kwoty; jej wysokość wahała się między 6 a 36 rublami miesięcznie (w zależności od liczby osób w rodzinie), przy czym osoba dorosła²⁵ otrzymywała 6 rubli, dziecko w wieku do 5 lat – 2 ruble, a dziecko powyżej 5 lat – 4 ruble²⁶. Pomoc uzyskiwały również rodziny jeńców wojennych i cywilnych, znajdujących się w obozach, ale wypłatę świadczeń zawężono do rodzin mieszkających w Łodzi²⁷.

Wysokość świadczeń wypłacanych w ciągu roku z tytułu zapomóg rodzinom rezerwistów pociągała za sobą milionowe kwoty. Jak wynika z tabeli 1, obejmującej okres sprawozdawczy od kwietnia 1916 do marca 1917 roku, była to suma sięgająca rzędu ponad 3 mln 700 tys. marek, którą to w całości pokryto z budżetu miasta Łodzi.

Tabela 1. Budżet Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami Rezerwistów w okresie IV 1916–III 1917

Table 1. Budget of the Łódź Citizen Authority for the Families of Reservists from April 1916 to March 1917

Wpływy i wydatki (w markach, po zaokrągleniu)	
Wpływy:	Wydatki:
— pozostałość z roku 1915/1916 – 26 012	— zapomogi dla rodzin rezerwistów – 3 672 994
— zapomoga Magistratu m. Łodzi – 3 741 945	— koszty administracyjne – 51 989
-----	-----
Wpływy ogółem: 3 767 957	Wydatki ogółem: 3 724 983
	Pozostałość: 42 974

Źródło: APL, AmŁ, WOS, sygn. 17909: Sprawozdanie z działalności za 1916/17 i projekt budżetu za 1919/20 Kuratorium Obywatelskie nad rodzinami rezerwistów 1917–1920, k. 1–2. Sprawozdanie działalności Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami rezerwistów za czas od 1 kwietnia 1916 r. do 31 marca 1917 r.

Source: APL, AmŁ, WOS, sign. 17909: Report for 1916/1917 and draft budget for 1919/1920 Citizen Authority for the Families of Reservists 1917–1920, col. 1–2 Report of the Citizen Authority for the Families of Reservists for the period from April 1, 1916 to March 31, 1917.

W świetle dokumentacji źródłowej, w kwietniu i maju 1916 roku na listach uprawniających do podjęcia gotówki z kasy ŁKO widniało 16 086 rodzin rezerwistów wcielonych do armii rosyjskiej, spośród których faktycznie korzystających z zasiłków było niespełna 13 000. Niektóre rodziny, jak czytamy, wykreślono z list z powodu śmierci jej członków, przeprowadzki do innych miejscowości i różnych zdarzeń losowych, zaś pozostałym członkom rodzin wypłacono:

²⁵ Jak już pisano, najczęściej była to kobieta – żona rezerwisty, w języku potocznym „rezerwistka”.

²⁶ *Sprawozdanie z działalności Zarządu m. Łodzi za czas od 1 lipca 1915 do 31 marca 1916 r.*, Łódź 1916, s. 27.

²⁷ Tamże.

w kwietniu 182 763 ruble, a w maju – 163 817 rubli²⁸. Obniżka zapomóg nastąpiła na skutek redukcji sumy budżetowej przeznaczonej przez Magistrat na pomoc dla tychże rodzin. W tej sprawie, 11 maja 1916 r. miało miejsce posiedzenie członków zarządu Kuratorium, którzy po dyskusji i wnioskach o konieczności wsparcia, w pierwszej kolejności, niezamożnych rodzin rezerwistów, jak i wstrzymaniu wypłat mogącym utrzymać się z własnych dochodów, podjęli decyzję o zmniejszeniu stawek zapomogowych. Nowe normy zasiłków przedstawiały się następująco: żona rezerwisty otrzymywała 6 rubli miesięcznie, matka z dzieckiem bez względu na jego wiek – 12 rubli, matka z dwojgiem dzieci w wieku do lat 5–14 rubli, natomiast rodziny z każdym kolejnym dzieckiem otrzymywały dodatkowo po 2 ruble na każde dziecko do lat 5 i po 4 ruble na każde dziecko starsze lub osobę dorosłą²⁹. W czerwcu i lipcu 1916 roku z zasiłków pieniężnych ŁKO korzystało 10 420 dzieci do lat 5 oraz 27 405 dorosłych i dzieci w wieku od lat 5 do 15.

Szukanie możliwości dalszego obniżenia środków finansowych na wsparcie dla rodzin żołnierzy rezerwy, i to z polecenia władz centralnych, nastąpiło jesienią 1916 roku, kiedy to administracja Cesarsko-Niemieckiego Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego wydała rozporządzenie w sprawie przymusowego wysiedlenia rodzin rezerwistów do miejsca ich urodzenia³⁰. Zadaniem zarządu Łódzkiego Kuratorium było, więc ustalenie szczegółowych danych dotyczących środowiska rodzinnego wspieranych osób oraz ich stanu majątkowego w miejscu urodzenia³¹. W tym celu na szeroką skalę konieczne było przeprowadzenie korespondencji z urzędami poszczególnych miejscowości, co – jak wynikało z pisma zarządu KO do łódzkiego Magistratu z 9 października 1916 r. – uważano za rzecz niemal niewykonalną. Liczbę żon rezerwistów obliczano wówczas na 12 640, w tym 17% stanowiły kobiety należące do stałych mieszkańców Łodzi, zaś 83% (10 491 osób) – do ludności niestałej. Innym argumentem, przemawiającym przeciw podjęciu przez Kuratorium akcji korespondencyjnej, była specyficzna sytuacja łódzkich rezerwistów, wśród których, jak przekonywano, większość stanowili miejscowi robotnicy fabryczni:

„[...] od dawna w mieście osiedleni, którzy wszelką łączność z miejscowością, z której wyszli, dawno utracili. Większość ich przyszła na świat w mieście

²⁸ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17908: Kuratorium Obywatelskie..., k. 27.

²⁹ Tamże, k. 38 Pismo do Magistratu m. Łodzi [b.d.].

³⁰ Tamże, k. 21–24 Pismo Zarządu ŁKO do Magistratu m. Łodzi z dn. 9 X 1916.

³¹ Nie dysponowano wszystkimi potrzebnymi danymi, bo jak pisano, ŁKO: „[...] nie posiada żadnych wiadomości skąd rezerwistki pochodzą, gdzie mieszkają ich rodziny, a także rodziny ich mężów, jak również nie posiada żadnych danych, czy rezerwistki lub ich rodziny mają w miejscowościach swego pochodzenia majątności, nienaruszone wojną, w których mogłyby znaleźć przytułek i jakie takie utrzymanie. Natomiast Kuratorium Obywatelskie posiada dokładne dane co do administracyjnego miejsca zamieszkania mężów rezerwistek, tj. do miejsca, skąd przed wojną brali swe paszporty i gdzie są zapisani do ksiąg ludności stałej”. Tamże.

[Łodzi], tutaj założyła swoje ogniska domowe, o wsi swojej zapomniała, a wieś o nich, i dlatego bardzo często będzie niemożliwym zasięgnąć o nich informacji w miejscowościach, skąd pochodzą³².

Co istotne, zarząd Kuratorium Obywatelskiego przychylił się do inicjatyw władz okupacyjnych, mających na celu zmniejszenie liczby rodzin rezerwistów w mieście i stał na stanowisku, że przymusowe wysiedlanie takich rodzin „odbije się dodatkowo na położeniu miasta”, poza tym, jak utrzymywano: „Wieś na wojnie nie straciła i dlatego też powinna przyjąć na siebie część ciężarów społecznych”, samym zaś „rezerwistkom” [żonom rezerwistów] nie stanie się krzywda, bowiem „z miasta będą wysyłane tylko te z nich, o których będzie pewność że na wsi znajdą odpowiednie dla siebie warunki bytu³³”. Jak dowiadujemy się z pisma do Magistratu, zarząd Kuratorium informował o podejmowaniu „energicznych kroków” w celu ograniczenia liczby rezerwistek uprawnionych do otrzymywania pomocy, głównie poprzez „odmawianie zapomóg tym, które przybyły z prowincji i przez skłanianie miejscowych do przesiedlenia się na wieś”. Jak utrzymywali piszący, zabiegi takie nie skutkowały, ponieważ;

„[...] one niechętnie opuszczają nasze miasto, tłumacząc że na wsi trudno o zarobki, szczególnie zimową porą, że nie chcą być ciężarem swojej rodziny, i że gminy odmawiają im zapomóg, odsyłając je z powrotem do miasta³⁴”.

Głównym jednak problemem stały się kwestie dotyczące nie liczby projektowanych wysiedleń, a miejsca przeznaczenia przyszłych wysiedlonych, bowiem władze administracyjne nie sprecyzowały czy żony rezerwistów mają być eksmitowane do miejsc swego urodzenia, czy urodzenia ich mężów, oraz czy rezerwistki pochodzące z miejscowości objętych okupacją austriacką będą również podlegać przymusowemu wysiedleniu.

Dokumentacja archiwalna nie zawiera informacji, jakie uregulowania ostatecznie podjęto, niemniej na pewno starano się ograniczyć liczbę wydawanych zasiłków, o czym świadczy bogata korespondencja między rodzinami rezerwistów a jednostką magistracką – Wydziałem Niesienia Pomocy Biednym, w którego mocy leżała decyzja o przyznaniu bądź cofnięciu wsparcia pieniężnego³⁵.

Pewnym rozwiązaniem mającym zapobiec wciąż malejącym zasobom pieniężnym w kasie miejskiej, i w związku z tym uszczuplonym zasiłkom, było wyodrębnienie, z grupy osób otrzymujących pomoc z ramienia ŁKO, dzieci rezerwistów o statusie sierot i bezdomnych, oraz utworzenie specjalnego Patronatu nad Dziećmi Rezerwistów Pozbawionymi Opieki Rodzicielskiej z instytu-

³² Tamże.

³³ Tamże.

³⁴ Tamże.

³⁵ APL, AmŁ, WOS, sygn. 17915: Podania rezerwistek o zapomogi 1916.

cjami opiekuńczymi dla dzieci³⁶, co nastąpiło w październiku 1916 roku. Należy nadmienić, że dzieci mieszkające wspólnie z matkami – żonami rezerwistów nadal otrzymywały wsparcie z ramienia ŁKO. Organizacją materialnie wspierającą Patronat dziecięcy była m.in. Łódzka Miejskowa Rada Opiekuńcza, i to ona przejęła ciężar finansowy związany z pomocą materialną dzieciom żołnierzy³⁷.

Analizując wspomnianą korespondencję, w której żony lub matki prosiły Magistrat m. Łodzi lub Kuratorium o udzielenie bądź przywrócenie zasiłków pieniężnych, można dostrzec zwykle codzienne ludzkie potrzeby, których zaspokojenie w obliczu wojny i zagrożenia, dla konkretnych osób czy rodzin, było kwestią przeżycia. Warto nadmienić, że listy, pisma, prośby i wnioski – „za nieumiejących pisać” – najczęściej sporządzali pracownicy kancelarii prawnych, a podpisywali sami zainteresowani lub właściciele domów, w których mieszkali, i którzy mogli poświadczyć ich tożsamość³⁸.

Przykładem może być prośba skierowana do władz okupacyjnych przez Feliksa i Rozalię Pyszkowskich zamieszkałych przy ul. Rybnej 9, których syn w 1914 roku został rezerwistą w wojsku rosyjskim, i którym Kuratorium Obywatelskie „robi trudności w otrzymaniu przynależnej zapomogi”. Niezdolni do pracy, 60-letni rodzice, utrzymywani dotąd przez syna, który wyruszył na wojnę, pozostali w sytuacji zagrażającej „dokończenia życia głodową śmiercią”³⁹. W podobnej sytuacji była 65-letnia, schorowana i niezdolna do pracy Paulina Glazenap z ul. Długiej 108, utrzymywana do wybuchu wojny przez syna Oskara,

³⁶ Działalność Patronatu nad Dziećmi Rezerwistów Pozbawionymi Opieki Rodzicielskiej – jednostki wyodrębnionej ze struktury ŁKO polegała w głównej mierze na wyszukiwaniu dzieciom rezerwistów (sierotom, półsierotom, bezdomnym, pozbawionym opieki) miejsca zamieszkania u bliższych i dalszych krewnych, a nawet u bliskich znajomych rodziców. W przypadku braku takich osób lub odmowy przyjęcia przez nich dziecka, dla pewnej liczby podopiecznych starano się o miejsce w istniejących w mieście opiekuńczych instytucjach filantropijnych: przytułkach, schroniskach, sierocińcach czy ochronach. Każda rodzina lub instytucja sprawująca nad dziećmi opiekę otrzymywała, z ramienia Magistratu, określoną sumę pieniędzy. W listopadzie 1916 roku było to 12 rubli miesięcznie na 1 dziecko, ale z początkiem kolejnego roku już tylko 6 rb. Patronat nad Dziećmi w swojej strukturze organizacyjnej posiadał 3 autonomicznie zarządzane sekcje, podległe zarządowi głównemu Patronatu, odpowiadające trzem najliczniejszym grupom wyznaniowym istniejącym wówczas w Łodzi: katolikom, ewangelikom i wyznawcom judaizmu (Sekcje: Katolicka, Ewangelicka i Żydowska). Do Sekcji Katolickiej włączono również dzieci wyznania prawosławnego. APL, AmŁ, WOS, sygn. 17909: Sprawozdanie z działalności za 1916/17..., k. 1–2 Sprawozdanie z działalności...; sygn. 17918: Dzieci rezerwistów pozbawione opieki. Komunikaty 1916–1917, k. 9–11. Sprawozdanie Sekcji Katolickiej Patronatu nad sierotami po zmarłych rezerwistkach za czas od 1 października 1916 r. do dnia 1 grudnia 1916 r.

³⁷ LMRO powołano w początkach 1916 roku, organizowała wieloaspektową pomoc dla dzieci i młodzieży.

³⁸ Bardzo często zwrot „działania wojenne”, zastępowano sformułowaniem „teatr wojenny” albo „w teatrze wojny” czy „na arenie wojennej” (podobne określenia figurują również w prasie z okresu I wojny).

³⁹ APL, AmŁ, WOS, sygn. 17915: Podania rezerwistek..., k. 22 Pismo do Delegacji Niesienia Pomocy Biednym z dn. 11 IX 1916.

powołanego do armii czynnej. Pozostała w nędzy, „bez funduszy i jakiegokolwiek pomocy” matka, prosiła ŁKO o wyznaczenie tygodniowej zapomogi⁴⁰.

Kolejne pismo: wdowy Emilii Łukawskiej z ul. Wólczańskiej 229, której najstarszy syn Alfons jako ochotnik wstąpił do armii rosyjskiej i od dwu lat „znajduje się na teatrze wojny”. Na utrzymaniu 44-letniej matki było jeszcze dwoje dzieci: 15-letnia Józefa i 13-letnia Aniela, a sama zainteresowana, „wyczerpana ciężką pracą” prosiła o wsparcie, mające pomóc przetrwać „ten ciężki czas wojenny”⁴¹.

Czasami listy były odbiciem trudnych sąsiedzkich relacji, mających swoje źródło w sytuacji ciągłego niepokoju o jutro. Sura Goldstein z ul. Lewej Kielma 7 w dzielnicy Bałuty, żona żołnierza armii rosyjskiej (znajdującego się w niewoli) i matka pięciorga dzieci pobierała zapomogę w wysokości 28 rubli miesięcznie. Jak pisała do Magistratu, w listopadzie 1916 roku zasiłek ten cofnięto „[...] z nieznaney przyczyny, wskutek kłamliwej denuncjacji przez mściwą sąsiadkę, że mąż mój stawiał się do niewoli dopiero w Łodzi a nie na placu boju”. Pomówiona i pozostawiona bez środków do życia powoływała się na zaświadczenie właściciela posesji, gdzie mieszkała, o nieobecności męża, od początku wojny, oraz prosiła o ponowne wyznaczenie zapomogi⁴².

Do wniosku o przyznanie stałej miesięcznej zapomogi dla siedmiorga dzieci, „rezerwistka” Józefa Szczyglińska z ul. Brzezińskiej 88 załączyła metryki urodzenia swoich dzieci, bo jak pisała w kwietniu 1916 roku, zapomogę „[...] w swoim czasie otrzymywałam, ale teraz od dłuższego czasu nie wiem z jakiego powodu nic nie otrzymuję”⁴³.

W trudnej sytuacji znalazła się też Małgorzata Plesińska z ul. Chłodnej 14. Do kwietnia 1916 roku pobierała co miesiąc wsparcie pieniężne w wysokości 12 rubli, lecz nie mogąc w Łodzi za te środki utrzymać się z 3-letnim dzieckiem, przeprowadziła się do wsi Oleśnica w gminie Puczniew (w powiecie łódzkim). Tam, decyzją miejscowego wójta, w kwietniu i maju przekazano jej tylko po 2,40 ruble zapomogi. „Ratując się od głodowej śmierci” – czytamy w piśmie do Magistratu – „[...] zmuszona zostałam do przeprowadzenia się z powrotem do Łodzi i zamieszkania w poprzednim miejscu”. Zainteresowana prosiła nie tylko o wypłatę świadczenia na kolejny miesiąc dla siebie oraz córki Czesławy, ale również o „[...] wydawanie zapomogi dalej aż do ukończenia wojny i powrotu męża do domu”⁴⁴.

Z przytoczonych przykładów wynika, że cofnięcie zasiłków, w obliczu skomplikowanej sytuacji życiowej poszczególnych rodzin rezerwistów, wcale

⁴⁰ Tamże, k. 24 Prośba Pauliny Glazenap w sprawie zapomogi z dn. 25 X 1916 do ŁKO (pismo napisał prawnik Aleksander v. Gersdorff z ul. Piotrkowskiej 54).

⁴¹ Tamże, k. 25 Prośba Emilii Łukawskiej z ul. Wólczańskiej 229 z dn. 23 IX 1916.

⁴² Tamże, k. 114 Prośba rezerwistki Sury Goldstein z ul. Lewej Kielma 7 (Bałuty) z dn. 29 XI 1916.

⁴³ Tamże, k. 170 Prośba Józefy Szczyglińskiej, rezerwistki z ul. Brzezińskiej 88 z dn. 29 IV 1916.

⁴⁴ Tamże, k. 201 Prośba Małgorzaty Plesińskiej z ul. Chłodnej 14 do DNPB z dn. 21 VI 1916.

nie było decyzją łatwą. Na początku 1917 roku Kuratorium zwróciło się z wnioskiem do łódzkiego Magistratu o podwyższenie, do 4 milionów marek, ogólnej kwoty na zapomogi, gdyż „wszystkie sumy zostały już wydane”⁴⁵. Jak wynika ze sprawozdania, w marcu 1917 roku z zasiłków pieniężnych udzielanych przez ŁKO korzystały 12 244 rodziny oraz 32 324 osoby, w tym dzieci do lat 5 – 7 227, dorośli i dzieci w wieku od 5 do 15 lat – 25 097⁴⁶. Wysokość zapomogi na rodzinę wynosiła wtedy od 10 do 60 marek.

W ostatnim roku wojny (1918) liczba rodzin rezerwistów wspieranych przez Kuratorium Obywatelskie oscylowała wokół 11 652 w styczniu 1918 roku, ale już w grudniu tego roku było to 8 539 rodzin (por. Tab. 2). W ciągu półrocza (VIII 1917 – I 1918) tytułem zapomóg wypłacono 1 975 000 marek⁴⁷.

Wśród osób, którym Kuratorium Obywatelskie starało się przyjść z pomocą w czasie wojny były dzieci żołnierzy rezerwy (różnych wyznań), i jak nadmieniono, otrzymywały one zapomogi pieniężne razem ze swoimi rodzinami. Dzieci osierocone i bezdomne umieszczano w placówkach opiekuńczych o profilu filantropijnym, np. w instytucjach Towarzystwa Schronisk św. Stanisława Kostki, działającego w parafii pod takim samym wezwaniem, prowadzonej przez ks. Wincentego Tymienieckiego. Tam otrzymywały dach nad głową, całodzienną opiekę i pomoc materialną. W dokumentacji źródłowej znajduje się pismo W. Tymienieckiego – proboszcza parafii i jednocześnie prezesa Towarzystwa, do Kuratorium, z marca 1916 roku, w którym prosi on o wypłacenie należności za roczny pobyt trojga dzieci rezerwisty Kierkowskiego w Przytułku dla Sierot⁴⁸.

Tabela 2 przedstawia liczbę rodzin, dorosłych i dzieci do lat 17, którym przyznano zasiłek pieniężny w 1918 roku oraz wysokość kwot wypłaconych z tytułu tego zasiłku. Należy nadmienić, że począwszy od lutego 1918 roku ŁKO zasilalo funduszami instytucję pomocową o nazwie „Strzecha Dziecięca Św. Antoniego”. W tymże miesiącu przekazano tej placówce 21 000 marek, od lipca do grudnia była to stała miesięczna kwota rzędu 7 200 marek.

Zapomogi udzielone dzieciom do lat 17 z rodzin żołnierzy rezerwy w ostatnim roku wojny, jak wynika z tabeli (por. Tab. 3) były dość zróżnicowane, odzwierciedlały ogólną tendencję w zakresie pomocy rodzinom rezerwistów w tym czasie. W lutym 1918 roku na pomoc dla dzieci wszystkich wyznań przeznaczono ponad 18 000 marek, latem – około 15 000 marek, a z końcem I wojny, była to kwota rzędu 12 780 marek.

⁴⁵ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17908: Kuratorium Obywatelskie..., k. 17–18.

⁴⁶ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17909: Sprawozdanie z działalności..., k. 1–2 Sprawozdanie z działalności ŁKO...

⁴⁷ APŁ, AmŁ, WP, sygn. 13679: Halbjahres Berichte. Sprawozdania półroczne różnych wydziałów 1917–1922, k. 192–198.

⁴⁸ APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17902: Patronat nad dziećmi rezerwistów pozbawionych opieki rodzicielskiej 1916–1917, k. 1 Pismo ks. W. Tymienieckiego do Kuratorium Obywatelskiego opieki nad rodzinami rezerwistów na ręce mec. Jarosława Pełki z dn. 8 III 1916.

Tabela 2. Zapomogi udzielone przez Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów w 1918 roku**Table 2. Benefits granted by Łódź Citizen Authority for the Families of Reservists in 1918**

Miesiąc	Liczba osób otrzymujących zapomogi				Wyplacona kwota zapomogi (w markach)
	Rodziny	Dorośli	Dzieci do 17 roku życia	Dorośli i dzieci razem	
I	11 652	24 800*	4 618**	29 418	321 665
II	11 654	12 192	18 068	30 260	366 952
III	11 664	12 202	18 134	30 336	352 526
IV	11 638	12 168	18 105	30273	352 433
V	11 344	11 699	17 631	29 330	341 495
VI	10 717	11 191	16 526	27 717	327 515
VII	10 335	10 789	15 927	26 716	315 605
VIII	9 703	10 046	15 003	25 049	292 005
IX	9 392	9 716	14 524	24 240	277 335
X	8 840	9 013	13 171	22 184	266 365
XI	8 592	8 592	12 728	21 320	254 200
XII	8 539	8 654	12780	21 434	258 865

* Dorośli i dzieci powyżej 5. roku życia.

** Dzieci do 5. roku życia.

* Adults and children over 5. years of age.

** Children before 5. years of age.

Źródło: APŁ, AmŁ, WOS, sygn. 17950: Delegacja Niesienia Pomocy Biednym 1918–1919, k. 14 i 22 Sprawozdanie za miesiąc styczeń 1918 r. Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami Rezerwistów; k. 40 Sprawozdanie... za II 1918; k. 14 Sprawozdanie... za III 1918; k. 112 Sprawozdanie... za IV 1918; k. 150 Sprawozdanie... za V 1918; k. 178–179 Sprawozdanie... za VI 1918; k. 221–222 Sprawozdanie... za VII 1918; k. 250–251 Sprawozdanie... za VIII 1918; k. 311–312 Sprawozdanie... za IX 1918; k. 403–404 Sprawozdanie... za X 1918; k. 440–441 Sprawozdanie... za XI 1918; k. 482–483 Sprawozdanie... za XII 1918.

Source: APŁ, AmŁ, WOS, sign. 17950: Delegation of Help for the Poor 1918–1919, col. 14 and 22 Report for January 1918 of the Łódź Citizen Authority for the Families of Reservists; col. 40 Report... for February 1918; col. 14 Report for March 1918; col. 112 Report for April 1918; col. 150 Report for May 1918; col. 178–179 Report for June 1918; col. 221–222 Report for July 1918; col. 250–251 Report for August 1918; col. 311–312 Report for September 1918; col. 403–404 Report for October 1918; col. 440–441 Report for November 1918; col. 482–483 Report for December 1918.

Tabela 3. Zapomogi udzielone dzieciom do lat 17 przez Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów w 1918 roku**Table 3. Benefits granted by Łódź Citizen Authority for the Families of Reservists to children up to 17 years of age in 1918**

Miesiąc	Liczba dzieci i wyznanie				Wyplacona kwota (w markach)
	Katolicy	Ewangelicy	Prawosławni	Mojżeszowi	
I	x	x	x	x	4 618**
II	x	x	x	x	18 068
III	12 904	2 307	119	2 804	18 134
IV	12 909	2 296	119	2 781	18 105
V	12 589	2 207	119	2 716	17 631
VI	11 930	2 081	115	2 400	16 526
VII	11 521	1 969	111	2 319	15 927
VIII	10 802	1 893	104	2 204	15 003
IX	10 440	1 852	99	2 133	14 524
X	9 600	1 601	75	1 894	13 171
XI	9 294	1 529	75	1 830	12 728
XII	9 309	1 560	77	1 834	12780

x – brak danych

x – no data

Źródło: APL, AmŁ, WOS, sygn. 17950: Delegacja Niesienia Pomocy..., k. 22 Sprawozdanie za miesiąc styczeń 1918 r. Łódzkiego Kuratorium Obywatelskiego nad Rodzinami Rezerwistów; k. 40 Sprawozdanie... za II 1918; k. 14 Sprawozdanie... za III 1918; k. 112 Sprawozdanie... za IV 1918; k. 150 Sprawozdanie... za V 1918; k. 178–179 Sprawozdanie... za VI 1918; k. 221–222 Sprawozdanie... za VII 1918; k. 250–251 Sprawozdanie... za VIII 1918; k. 311–312 Sprawozdanie... za IX 1918; k. 403–404 Sprawozdanie... za X 1918; k. 440–441 Sprawozdanie... za XI 1918; k. 482–483 Sprawozdanie... za XII 1918.

Source: APL, AmŁ, WOS, sign. 17950: Delegation of Help..., col. 22 Report for January 1918 of the Łódź Citizen Authority for the Families of Reservists; col. 40 Report for February 1918; col. 14 Report for March 1918; col. 112 Report for April 1918; col. 150 Report for May 1918; col. 178–179 Report for June 1918; col. 221–222 Report for July 1918; col. 250–251 Report for August 1918; col. 311–312 Report for September 1918; col. 403–404 Report for October 1918; col. 440–441 Report for November 1918; col. 482–483 Report for December 1918.

Ze zrozumiałych względów, jako najliczniejszej grupie wyznaniowej, zdecydowanie więcej pomocy udzielono dzieciom wywodzącym się z rodzin katolickich. Niewielkie różnice w zakresie pomocy materialnej odnotowano w przypadku dzieci ewangelickich i żydowskich. Nieznaczną pomoc, jako reprezentujący grupę wówczas najmniej liczną, otrzymały dzieci wyznania prawosławnego.

W styczniu 1918 roku z prośbą o pomoc pieniężną dla rodzin polskich żołnierzy zwrócili się do Magistratu przedstawiciele Koła Pomocy Legionistów. Prezes Koła – ks. Walenty Popławski przesłał nawet listę z nazwiskami kilku-

dziesięciu rodzin, które od stycznia 1917 roku otrzymywały, co prawda z budżetu Koła po 30 marek miesięcznej zapomogi, ale liczyły na pomoc finansową również z kasy miasta⁴⁹. Pierwotnie Magistrat rozważał projekt utworzenia osobnego oddziału niosącego wsparcie bliskim żołnierzy legionistów, ale ponieważ nie dysponował wtedy dodatkowymi funduszami dla – jak obliczono – około 400 takich rodzin, pomysłu zaniechano⁵⁰. Zwrócił się natomiast do Departamentu Spraw Wewnętrznych w Warszawie z pytaniem o możliwość uzyskania u władz okupacyjnych specjalnego funduszu na zapomogi dla rodzin legionistów⁵¹. Nie czekając jednak na decyzje władz centralnych, jeszcze w tym samym miesiącu Magistrat zdecydował, że będzie udzielał zapomóg w wysokości 30 marek miesięcznie, 20 rodzinom (potem było to 30 rodzin) żołnierzy wskazanym przez Koło Pomocy Legionistów⁵².

Kolejne decyzje w sprawie pomocy rodzinom rezerwistów podjęto już po uzyskaniu niepodległości, bowiem na posiedzeniu Rady Miejskiej 26 listopada 1918 r., „zważywszy, że utrzymanie żołnierzy (rezerwistów) obciążać winno państwo, a nie gminy i miasta”, radni miejscy wezwali Magistrat do wystąpienia do rządu polskiego o środki pieniężne dla tej grupy mieszkańców Łodzi⁵³. Miesiąc później, na wniosek nadburmistrza Łodzi, Leopolda Skulskiego, wyłoniono delegację, w której znaleźli się radni: Antoni Harasz, Jeremiasz Klocman i Andrzej Kaczmarek. Pismem z 21 grudnia 1918 r. Ministerstwo Skarbu przekazało Łódzkiemu Kuratorium Obywatelskiemu z kasy rządowej 600 000 marek na wypłatę jednorazowej zapomogi rodzinom rezerwistów⁵⁴.

Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów, podobnie jak tego rodzaju organa w innych miejscowościach Rzeczypospolitej (znajdujących się w granicach byłej okupacji niemieckiej), poddano oficjalnej likwidacji na mocy decyzji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Skarbu z dnia 3 kwietnia 1919 r.⁵⁵ Wcześniej, w lutym, po demobilizacji armii rosyjskiej, wygasł obowiązek wypłaty zasiłków pieniężnych rodzinom rezerwistów. O ostatecznym zaprzestaniu działalności ŁKO, w dniu 9 sierpnia 1919 r., po-

⁴⁹ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18263: Sprawa zapomóg dla rodzin legionistów 1917–1919, k. 94 Koło Pomocy dla Legionistów i ich rodzin do Magistratu z dn. 14 I 1918.

⁵⁰ APL, AmŁ, WP, sygn. 13679: HalbjahresBerichte..., k. 192–198 Sprawozdanie półroczne...

⁵¹ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18263: Sprawa zapomóg..., k. 93 Pismo Magistratu m. Łodzi do Departamentu Spraw Wewnętrznych z dn. 4 I 1918.

⁵² Tamże, k. 95 Wyciąg z posiedzenia Magistratu m. Łodzi z 17 I 1918. Zasiłek przydzielono na 3 miesiące (I–III), ale ponieważ Departament zwlekał z wydaniem odnośnej decyzji, władze miasta udzieliły takiej samej zapomogi na kolejny kwartał.

⁵³ APL, AmŁ, WOS, sygn. 18264: Sprawa opieki nad rodzinami rezerwistów 1917–1919, k. 19 Adnotacja z posiedzenia Rady Miejskiej z dn. 26 XI 1918.

⁵⁴ Tamże, k. 22 Odpis pisma Ministerstwa Skarbu do Magistratu m. Łodzi z dn. 21 XII 1918.

⁵⁵ Tamże, k. 26 Odpis pisma Ministerstwa Spraw Wewnętrznych do wszystkich powiatowych Komisarzy Rządowych byłej okupacji niemieckiej w przedmiocie wstrzymania wypłaty zapomóg rodzinom żołnierzy i rezerwistów b. wojska rosyjskiego z 3 IV 1919. Wypłata zasiłków na terenie byłej okupacji austriacko-węgierskiej została wstrzymana okólnikiem MSW z 26 II 1919.

wiadomił jego członków wiceprzewodniczący organu – pastor T. Patzer, który na ostatnim posiedzeniu odczytał w tej sprawie zawiadomienie Prezydium Policji Państwowej m. Łodzi⁵⁶.

Działalność pomocowa sprawowana przez Łódzkie Kuratorium Obywatelskie nad Rodzinami Rezerwistów na terenie miasta miała dwojaką postać. Główną formą pomocy rodzinom żołnierzy były zapomogi pieniężne. Pomoc instytucjonalną natomiast, od 1916 roku, prowadzono w specjalnych placówkach opiekuńczych (wyznaniowych) zorganizowanych dla dzieci osieroconych i bezdomnych. Na uwagę zasługuje ogromna liczba rodzin objętych dofinansowaniem, co jednocześnie wskazuje na powołanie licznego zastępu mężczyzn do armii rosyjskiej, a następnie niemieckiej. Pomoc finansowa płynąca na początku I wojny w stronę rodzin i bliskich żołnierzy, wraz z ogólnym entuzjazmem towarzyszącym jej rozpoczęciu (należy uwzględnić również czynnik finansowy, zapomogi pokrywano wtedy z kasy państwa rosyjskiego), załamała się w kolejnym wojennym okresie. Wysokość wypłat ograniczono, zmniejszyła się również liczba dorosłych i dzieci otrzymujących pomoc pieniężną, ale i tak w porównaniu z pomocą świadczoną przez Wydział Niesienia Pomocy Biednym Magistratu m. Łodzi pozostałym mieszkańcom znajdującym się w trudnej sytuacji bytowej, rodziny rezerwistów mogły liczyć na lepsze i w miarę systematyczne, wsparcie.

Bibliografia

Archiwum Państwowe w Łodzi

Zespół: Akta miasta Łodzi:

- Wydział Opieki Społecznej;
 - Sygn. 17902: Patronat nad dziećmi rezerwistów pozbawionych opieki rodzicielskiej 1916–1917
 - Sygn. 17906: Obwieszenia 1914
 - Sygn. 17907: Korespondencja władz z Kuratorium Obywatelskim 1914–1916
 - Sygn. 17908: Kuratorium Obywatelskie. Opieka nad rodzinami i rezerwistami 1914–1918
 - Sygn. 17909: Sprawozdanie z działalności za 1916/17 i projekt budżetu za 1919/20 Kuratorium Obywatelskie nad rodzinami rezerwistów 1917–1920
 - Sygn. 17915: Podania rezerwistek o zapomogi 1916
 - Sygn. 17918: Dzieci rezerwistów pozbawione opieki. Komunikaty 1916–1917
 - Sygn. 17950: Delegacja Niesienia Pomocy Biednym 1918–1919
 - Sygn. 18263: Sprawa zapomóg dla rodzin legionistów 1917–1919
 - Sygn. 18264: Sprawa opieki nad rodzinami rezerwistów 1917–1919
- Wydział Prezydyjalny;
 - Sygn. 13679: HalbjahresBerichte. Sprawozdania półroczne różnych wydziałów 1917–1922

⁵⁶ Tamże, k. 30 Protokół z posiedzenia ŁKO z dn. 19 VII 1919.

- Badziak K., Chylak K., Łapa M., *Łódź wielowyznaniowa. Dzieje wspólnot religijnych do 1914 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2014.
- Bezbronne miasto. Łódź 1914–1918*, Wydawnictwo Kusiński, Łódź 2014.
- Chwalba A., *Samobójstwo Europy. Wieka Wojna 1914–1918*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2014.
- Fijałek J., Indulski J., *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945. Studium organizacyjno-histeryczne*, Z. G. W. N., Łódź 1990.
- Jagiello M., *Operacja łódzka – wielka bitwa manewrowa I wojny światowej*, [w:] J.A. Daszyńska (red.), *Operacja łódzka. Zapomniany fakt I wojny światowej*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2011.
- Janczak J.K., *Ludność*, [w:] B. Baranowski, J. Fijałek (red.), *Łódź. Dzieje miasta. Tom I. Do 1918 r.*, Wydawnictwo PWN, Warszawa – Łódź 1980.
- Kowalczyński K.R., *Łódź 1914. Kronika oblężonego miasta*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2010.
- Kulesza M., Łapa M., Walicki J. (red.), *Rola wspólnot wyznaniowych w historii miasta Łodzi*, Centrum Badań Żydowskich UŁ, Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Zakład Historii Gospodarczej UŁ, Łódź 2010.
- Marciniak P., *Pierwszy blitzkrieg na wschodzie*, [w:] P. Werner (red.), *Wielka Wojna o Ziemię Obiecaną. Operacja Łódzka 1914*, PAN, Łódź 2006.
- Pająk J.Z., *Powstanie i rozwój samorządu miejskiego w Królestwie Polskim podczas I wojny światowej*, [w:] W. Saletra (red.), *Z historii ustroju państwa polskiego od XIV do XX wieku*, Wyższa Szkoła Handlowa im. B. Markowskiego, Kielce 2003.
- Przeniosło M., Przeniosło M. (red.), *Dobroczynność i pomoc społeczna na ziemiach polskich w XIX, XX i na początku XXI wieku*, Kieleckie Towarzystwo Naukowe, Kielce 2008.
- Puś W., Badziak K., *Gospodarka Łodzi w okresie kapitalistycznym (do 1918 r.)*, [w:] B. Baranowski, J. Fijałek (red.), *Łódź. Dzieje miasta. Tom I. Do 1918 r.*, Wydawnictwo PWN, Warszawa – Łódź 1980.
- Sprawozdanie z działalności Zarządu m. Łodzi za czas od 1 lipca 1915 do 31 marca 1916 r.*, Łódź 1916.